

PREHODNA DOBA

J U Š K O Z A K

Nekega dne me je obšla grenka zavest, da smo vsi, ki smo pričeli zoreti tik pred vojno in se pehamo v tekočem desetletju, le prehodna generacija. Človeški napuh bi rad utajil spoznanje, toda opazovanja mi vedno znova potrjujejo zagledano resnico. Mučila so me vprašanja, odkod in zakaj ta neaktivnost, ki jo izpričujeta naše delo in naše življenje? Sicer je morda naša neaktivnost le navidezna, toda uverjen sem, da je že slehernega izmed nas v teh letih oblivala rdečica, ker je potajil sveto jezo, ki ga je trla v duši, in da je molčal, ko mu je plamtelo srce v čistem idealizmu. Prazen je izgovor, da bi danes Duh ne našel odziva. Nismo še preživljali dobe, v kateri bi človeka bolj od danes žejalo po razodetju talne resnice, bolj skelelo, da bi zagledal podobno svojega časa, ki jo sluti od vsepovsod. Mar ne doživljamo nenehoma, da koleba tudi misleči in ustvarjajoči človek med vero in skepticizmom, da mu relativne vrednote zastirajo absolutne, da nihamo med utilitarizmom in žrtvijo? Ta dejstva so očitvidni znaki prehodne dobe in njene generacije. Da bi ne bilo zmote, izpovedujem, da le zase iščem odgovorov in da mi je vsaka doba kakor tudi sodobno stanje absolutna nujnost v dogajanju. Verujem pa, da bo človek, ki mu bo življenje le boj za svobodno, osebno resnico ter bo hodil po tem trnjevem in nesebičnem potu brez napuha in brez strahu, dal žejnim piti, da bo luč v bodočnost. Ali moremo trditi, da tako izgoreva naše srce?

Naša doba je neizmerno bogata na snovi, nemirno tipanje človeka je le odsev njene neurejenosti. Sodoživljamo snovanje Duha, a skrivnosti njegovih smeri ne moremo zajeti. Neverni in zbegani od dvomov se vdajamo trpkemu pesimizmu, kadar nas mine malodušje, se zatekamo k papirnatemu idealizmu. Zato se ždi, da nas življenje premetava kot slabotne čolničke. Ali res ni v tem kaosu smeri?

Ko se je človek povrnil iz svetovne vojne, se je šele zavedel groze nad prestanim. V snu se je premetaval pred sanjskimi podobami, podnevi je

široko odpiral oči, ko je srečaval ljudi, ki niso nikoli občutili njegovega trpljenja in ga po svojem bistvu niso mogli. Doživel je prvo razočaranje. Nekateri so se vrnili izmučeni, drugi mračni od srda zaradi strahovlade človeka nad človekom, tretji zopet željni lepote življenja kakor otroci. Vsem pa se je zdelo, da se mora nekaj zgoditi, kajti doživetja so prebujala nejasno hotenje in pričakovanje, da se bo svet izpremenil. Toda vse te predstave o novi podobi sveta so bile tako neurejene in mnogolične, da so bili prvi poizkusi le napovedi nečesa, kar je še prikrito.

Železne stope življenja so delale brez prestanka, vedno hitreje. Ritem se je izpremenil, stare, klasične forme so odrekle. Človek je vedno ostreje poudarjal svoje vitalne interese, katerim se mora vse podrediti. Novi nazori so hoteli izriniti iz življenja sleherni romantiko, med katero so uvrščali tudi pozitivne vrednote starega sveta. Treba je bilo graditi domove, obnavljati gospodarstvo, ustvarjati nove države in celo na novih temeljih. Človek je pričel upati, da si uredi prijazen dom na zemlji, nevidni cilji njegove življenjske poti so mu postajali vedno bolj tuji. Njegova osebnost se je hotela sprostiti in izživeti. Zavladata je afirmacija, da, velika radost nad vsem, kar imenujemo življenje. Lepota, zdravje, harmonično sožitje z naravo so človeku postali simboli ter obenem socialni činitelji. Jasno je, da ekstremnim zablodam ne smemo pripisovati splošnih znakov. Velika radost je napovedovala nov pozitivizem, je rasla v esteticizem in v herojstvo. Človek je pač čutil v sebi razkol; vedel je, da se mu s slehernim dnem vedno bolj odmika onostranstvo, da mora graditi iz sebe in si ustvariti nov svetovni nazor, ki bi nebo približal zemlji. Na begu pred samim seboj je trdovratno veroval v novo dinamiko in v človeka dejanj. Z nadčloveškimi napori živcev, volje in razuma je dosegal zmage, da je bil svet pijan od veličastne aktivnosti človeške osebnosti. Heroji se niso več javljali v okviru idejnega, duhovnega stvarstva, nastopali so kot zmagovalci materije in njenih dimenzij v vidnem svetu. Ali ni njihova pričujočnost tako zamamila človeka, da mu je podžigala vero v izpolnitev sanj o raji na zemlji?

Človek je tiho v srcu upal, da se mu bodo te sanje uresničile v socialnem sožitju. Že prvi poizkusi, urediti zemljo, so prinesli bridke prevare. Očitno je bilo, da so na primer besede o samoodločbi narodov, o odpravi tajne diplomacije, o socialni pravičnosti le utopija platonične ideologije predvojnega sveta. Precejšen del človeštva, še posebej vladajoči razredi so zahtevali, da bi bili vojni krivci maščevani, da bi iniciatorji uvideli svojo krivdo ter bi se narodi nato skupno lotili naporega dela. Ta mentaliteta je takoj doživela mogočen odpor. Nazori so se

bojevito križali, del človeštva ni maral ničesar vedeti o krivdi in je z naslodo opozarjal na nove krivice, ki jih povzročajo pravični. Pričelo je zmagovati naziranje, da je poglavitni krivec sistem, ne pa njegovi otroci. Strasten nemir je pričel motiti mirovno razpoloženje. Ko je človek doživel, da se gospodarska kriza pollašča vseh držav, je izprevidel, da ne more premaganca preobremeniti, kajti vitalne sile narodov ni mogoče streti; pod prekomernim pritiskom bi postala nevarna za celotno ravnotežje. Državniki so spoznali, da je današnjemu svetu nujno potrebno najsubtilnejše ravnotežje, zato so pričeli popuščati in oživelo je delo diplomacije, ki si na vse načine prizadeva uravnovesiti tehtnico. Premagane države so se trenutno odpovedale svojemu imperializmu, danes pa ga že precej očitno poizkušajo obnavljati na novih osnovah. Krize doživlja sodobni imperializem zmagovalcev. Motorna sila nacionalizma je pričela po svetovni vojni delovati s podvojeno dinamiko. Ta nacionalizem, ki se danes upira imperializmu, ni več oni stari romantični, temveč raste na gospodarskih in socijalnih temeljih. Izraziti nemir prehodne dobe se zrcali v življenju posameznih držav. Dokler se je človek še bal človeka, ni kapitalizem, oče starega družabnega reda, za hip vedel, kako? Ko sta gospodarska kriza in težavni boj za materialne življenjske pogoje uklonila človeka, se je stari sistem uveril, da novi človek še ni nevaren, ker se bori bolj z instinkti kot z jasnimi smernicami, tedaj je energično zopet posegel v boj. V zapadnih, politično šolanih državah preživlja krize demokratizma, dočim se je v deželah nestalne politične orijentacije pojavil v obliki močne volje, ki poizkuša premostiti prehodno dobo. Tako si zreta v oči drzno dva sistema. Kapitalizem se je prilagodil novim razmeram in je prevzel za lastno obrambo dognanja svojega nasprotnika, socijalizma. Zoper se bori ekskluzivni, kolektivni socijalizem, ki se poizkuša z novo etiko in moralko uveljaviti kot univerzalen svetovni nazor. Ali je že jasno, kdaj in kako se bo tehtnica uravnovesila? V tem križanju in gnetenju snovi je mislecu težko. Nekateri napovedujejo revolucijo, drugi kompromis, vsi pa se zavedajo, da stojimo ob prelomu dveh epoh. Očividno je, da prevladuje danes zanimanje za politična in socijalna vprašanja, ker je vidni svet tako razgiban, da se kopičijo pred človekom vedno novi problemi, ki mu dražijo živce ter mu kale mir. Sodobnik se jasno zaveda, da se pod njim pretakajo snovi, pa se zaman trudi, da bi sodeloval pri končni podobi. Izpopolnjena tehnična sredstva podžigajo stalni drget, v katerem človek živi. Nad zemljo je razpeta mreža novih občil, kontinenti so tako zvezani, da dosežejo vesti iz Kitajske ali Južne Amerike človeka včasih prej kot sorodnikovo pismo z dežele. Tako je človek

danes sodelujoči opazovalec dramatičnega boja v svetskih državah. Mogočno aktivne, živeče osebnosti se bore za njegove lastne nazore. Zdi se, da nima človek več časa za razmišljanje, ne pozna več utehe v ideji, le dejanja so njegova vera. — Na Bazovici so bila prestreljena štiri srca, veličine njihovega protesta morda slovenski človek danes še niti ni doumel.

Vprašanje peče. Zakaj so heroji vidnega, tako rekoč dnevnega sveta v aktivnosti močnejši kot v duhovnem, ustvarjajočem svetu? Dvomim, da bi bil možen zadovoljiv odgovor, preko analize ne pojde. Kakor je razumljivo, da v sodobnem tipanju skozi temo naraščajo dvomi in skepsa, prav tako so preuranjene iz bojazni izvirajoče napovedi razodetij, ker ne čutimo nikjer še tiste velike vere, ki ustvarja času nove podobe. Na prelomu dveh mogočnih kulturnih epoh, kar slutimo vsi, je zanesljiva le ena pot. Graditi je treba iz vitalnih potreb človeka ter brez primesi dogmatične predestinacije iskati osebno pravico. Novi spoji snovnosti bodo iz sebe našli novo inkarnacijo v duhovnem svetu.

Na slovenskih tleh je življenje brez dvoma vse bolj diferencirano kot pred vojno. Sodobni problemi, ki pretresajo gospodarsko, socialno in duhovno življenje drugih narodov, se odražajo prav tako v našem organizmu. Obseg in število imata le relativno pomembnost, v nas samih sta smer in pot iz sodobnosti v bodočnost.

Po desetih letih neplodnega teoretiziranja se je okrepila zavest, da so Slovenci socialna in kulturna organska individualnost, in da se lahko razvijajo le iz sebe, ne pa proti sebi. Dejstvo, da je bilo ob prevratu tako malo socialno zavedne inteligence, da smo dosegli vrhunec družabnega razvoja v politično in kulturno nesvestnem malomeščanstvu, se je bridko maščevalo. V nekdanjih političnih borbah so se zmedli pojmi, kaj je narod in kaj država. Gluha so bila ušesa za izpovedi, da je kultura last celokupnosti.

Zanimivo je, da se v slovenskem kakor svetskem duhovnem življenju predvsem uveljavljajo tiste znanosti, ki imajo kolikor toliko ugodne pogoje za razvoj, ker jih ne motijo časovne perturbacije. Značilen pojav je porast kulturno-filozofskih, zgodovinskih razgledov, ker je vrednotenje na prelomih lažje kot v toku. Zdi se, da bi radi pregledali in osvetlili razvoj, preden storimo korak naprej. Mogoče so različni kodifikujoči leksikoni instinktivno zamišljeni, da bi preganjali malo-dušje in vzbujali zaupanje.

V duhovno ustvarjajočem svetu so obrisi preloma ostro izraženi. Dva svetova, religiozno dogmatični in religiozno nedogmatični, se trudita, da bi dala življenju novo podobo in nov smisel. Borba nedogma-

tičnega človeka za svojo centralno idejo in osebni etos ni tako programatična, kakor je hrepenenje dogmatične religioznosti po novem univerzalizmu. Bistva pa ne izpreminja priznanje, da novi etos, za katerega se človek bori, ne razodeva še tiste življenjske dinamike, kot jo krščanski. Na njegovih temeljih stoji stavba mogočne tradicije in deloma sodobne kulture. Svobodno mislečemu človeku je jasno, da vrednotenje kulturnih vrednot ni vprašanje svetovnega nazora, temveč tvornosti.

Današnji duhovno ustvarjajoči svet razodeva pomanjkanje tvornosti. Programatičnost nikakor še ni lek za opešano tvorno silo, priča le o človekovih naporih, kako rad bi izoblikoval vsebino v novi podobi. Ekspresionizem, neorealizem, surrealizem, intelektualizem itd. so le programi, ki se vrste s filmsko naglico. Večna skrivnost umetnin je upodabljanje velikih in globokih doživetij v vidnem, realnem svetu. Ta novi realni svet odkriva človeku one talne resnice njegove človečnosti, ki mu govore o herojstvu duha. Umetniško ustvarjanje je tesno spojeno z življenjem, opaja človeško dušo z radostjo, razplamti v njej ljubezen do življenja. Če so narodi od nekdaj oboževali umetnost ter so v umetniku slutili divinatorično silo, izvira to nagnjenje iz zavesti, da je umetniško ustvarjanje najsvobodnejši čin človekov. Kakor je umetnost tesno spojena s snovjo, da vpliva nanjo, tako se v njej oblikuje talna resnica snovi. Če sodobni umetnik ne razodeva še aktivnosti in ne stoji več v „areni življenja“, je znamenje, da ni velike tvorne sile, ki je zajela smer ter sodobniku odkrila smisel njegovega bitja in teženj.

Svobodno misleči človek ve, da se tvorna sila ne dá priklicati, niti se ji dá narekovati: tako bodi! Le globoko doživetje centralne ideje, v njenih simbolih oblikovano, bo zopet oživilo herojstvo Duha.

Poslušati vest, tajno besedo centralne ideje, ki živi v snovi, izražati jo in se boriti zanj, to je pot človeka v tej prehodni dobi.

ZIMSKA ELEGIJA

ANTON OC V I R K

Tihi so dnevi in jutra od mračnosti bolna.
Rože ledene noči so, v njih sij kameni
zvezd, ki so davno zgorele, in srca so polna
mrzlega vonja spominov, v njih groza ihti.
Nočejo sanj več opojnosti zlatega čolna.

Morda se zgane nekje sredi bele tišine
šum perutnic, kot bi jeknil iz večnosti glas,